

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Л. Ю. ТІМОФЄЄВА

**ГУМАНІСТИЧНА ПАРАДИГМА:
досвід, виклики та перспективи
кримінального права України**

Монографія

Харків
«Право»
2020

УДК 343.2.01:172.16(477)

T41

*Рекомендовано до друку вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол №3 від 26.12.2019 р.)*

Рецензенти:

Н. А. Орловська – начальник кафедри кримінального права та процесу Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Богдана Хмельницького, доктор юридичних наук, професор;

В. В. Шаблістий – професор кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент

Тімофєєва Л. Ю.

T41 Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України : монографія / Л. Ю. Тімофєєва. – Харків : Право, 2020. – 280 с.

ISBN 978-966-937-965-8

Розглянуто теоретико-прикладне застосування гуманістичної парадигми кримінального права України, яка поєднуватиме системне теоретичне вивчення принципу гуманізму, а також реалії застосування гуманістичних ідей при забезпеченні свободи та безпеки конкретної людини, суспільства в цілому та держави в кримінальному законодавстві України.

Рекомендовано для студентів юридичних закладів вищої освіти, аспірантів, викладачів, юристів-практиків, а також усіх тих, хто цікавиться проблематикою кримінального права.

УДК 343.2.01:172.16(477)

© Тімофєєва Л. Ю., 2020

ISBN 978-966-937-965-8

© Оформлення. Видавництво «Право», 2020

══════ Перелік умовних позначень

в т. ч. –	в тому числі
ВС –	Верховний Суд
ЄС –	Європейський Союз
ЄСПЛ –	Європейський суд з прав людини
ЗУ –	Закон України
Конвенція –	Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р.
КМУ –	Кабінет Міністрів України
КСУ –	Конституційний Суд України
НПМДГ –	неоподатковуваний податком мінімум доходів громадян
ООН –	Організація Об'єднаних Націй
п. –	пункт
п.п. –	підпункт
ППВСУ –	постанова Пленуму Верховного Суду України
р. –	рік
с. –	сторінка
ст. –	стаття
ЗМІ –	засоби масової інформації
СНД –	Співдружність Незалежних Держав
КК –	Кримінальний кодекс
КК України –	Кримінальний кодекс України
КВК України –	Кримінально-виконавчий кодекс України
КПК України –	Кримінальний процесуальний кодекс України
ч. –	частина

==== Передмова

Кримінально-правова норма – це текст, елемент культурного осередку, який, будучи визнаний державою, має бути певним чином інтерпретованим та інтеріоризованим у свідомості фахівців та громадян, відтворюючи відповідне правило поведінки, підкріплене належною заборонаю. Звідси регулятивна функція кримінального права полягає у взаємодії існування певної кількості правових моделей та регуляторів бажаної поведінки і з боку законодавця, і з боку відносно самостійних від писаного кримінального закону корелюючих правил життєдіяльності індивіда (соціальної спільноти). На жаль, з точки зору сучасної методології постмодерну, ці заборони загалом асиметричні. Людина іншим чином формує відповідь на питання: «Що таке добре», ніж держава. Виникає становище, за яким встановлене правило поведінки перестає існувати на рівні правореалізації, бо регулятор не співпадає із аттрактором, та/або реакція на регулятор загалом не може бути передбаченою. Так, кримінально-правова заборона блокування діяльності підприємств, установ тощо нейтралізується поширеним розумінням використання права на свободу мирних зібрань та блокуванням транспортних комунікацій шляхом зловживання перевагами руху пішоходів на дорогах. Звідси проблема асиметрії в регламентації опису джерел кримінального права; визначення кримінального правопорушення; визначення різниці у дефініції покарання, визначення правил пропорційності призначення покарання та використання заходів соціального захисту, безпеки, реституції та компенсації, організації справедливого поводження зі злочинцями та потерпілими вимагає новітніх підходів в трактовці таких усталених принципів права як справедливість та гуманізм.

Ці напрямки суттєво пов'язані із необхідністю рекодифікації кримінального законодавства України з метою внесення змін, які істотно перетворюють симетрію, структуру правової регламентації Кодексу, його інститути та механізми реалізації, з урахуванням практики застосування Європейської конвенції з захисту прав людини та фундаментальних свобод, та конституційної реформи в цілому.

Крім того, розвиток кримінального права мінливий та непередбачуваний. Він вимагає від дослідників креативних пропозицій щодо вирішення названих проблем. Монографія Л. Ю. Тимофєєвої «Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України» є певною відповіддю на виклики сьогодення та майбутнього.

В минулих дослідженнях нами неодноразово підкреслювалось, що гуманізація політичної свідомості в Україні передбачає реальний поворот системи кримінальної юстиції до проблеми учасників секундарних кримінальних правовідносин (третіх осіб, потерпілих від злочинів, громадянського суспільства)¹. Авторкою цієї монографії робиться така спроба, адже гуманізм як принцип, фікція та керівний інструмент динаміки права розглядається відносно потерпілої особи, особи, яка вчинила злочин, держави та суспільства в цілому.

В роботі досліджуються генеза гуманістичних ідей кримінальної політики України, визначається принцип гуманізму у кримінально-правовій доктрині та сутнісні особливості його реалізації в реаліях практики. Також розглянуто прикладні аспекти заявленої проблематики, зокрема питання розвитку гуманістичних ідей в правозастосовній діяльності та інтерпретаційні характеристики принципу гуманізму у зрізі тлумачення процедурної практики Європейського суду з прав людини (див, наприклад ЄСПЛ, Петухов проти України (2), 2019, №41216/13). Звідси, гуманний кримінально-правовий вплив формується зі справедливої державної примусової реакції не тільки на злочин, але й на інші вчинки осіб, які у сенсі ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод мають бути визнаними кримінально-правовими; на суспільно-небезпечні діяння осіб, що не є суб'єктами кримінальної відповідальності; на діяльність, особистостей з підвищеним рівнем соціальної небезпеки, тощо. Всі ці види поведінки є тим чи іншим чином забороненими національними публічно-правовими актами та мають строгу локальну формалізацію. Виникає доречі питання, чи може бути гуманним кримінальне неправо, але, сподіваюсь, це шлях подальших наукових розвідок.

Монографія характеризується єдністю концептуальних положень, завершеністю дослідження всіх аспектів обраної теми, логічністю викладу. Цінними для практики правозастосування є пропозиції автора щодо закрі-

---

¹ Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одеса: Юридична література, 2000. С. 5; Туляков В. А. Генезис уголовного права и диалектика рекодификации. *Правове життя сучасної України*. Одеса: Фенікс, 2012. Т. 2. С. 211–213.

плення принципу гуманізму в новій структурній частині КК України – Преамбулі. Запропоновані висновки можуть мати певний позитивний вплив при формуванні кримінально-правової політики держави, а також використовуватись для подальших наукових досліджень кримінально-правового спрямування в контексті розвитку теми «Євроінтеграційна кримінально-правова політика України», номер держреєстрації: 0118U003677.

Сподіваюсь, що ця робота може бути корисною як фахівцям у галузі кримінального права, науковцям, студентам, аспірантам, докторантам, викладачам, так і практичним працівникам, а також всім тим, хто цікавиться проблемами сучасної кримінальної юриспруденції

*Проректор з міжнародних зв'язків
Національного університету «Одеська юридична академія»,
суддя ad hoc Європейського суду з прав людини,
заслужений діяч науки і техніки України,
член-кореспондент Національної академії правових наук України
д.ю.н., професор В. О. Туляков*

*Присвячується моєму татові
Юрію Дмитровичу Тімофєєву та вчителєві
д.ю.н., проф. Вячеславу Олексійовичу Тулякову
за всебічну підтримку моїх кроків у науці,
а також взірець гуманності та справедливості*

==== Вступ

Ius est ars boni et aequi¹

Цілі та завдання сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй на період до 2030 р. вимагають у держав-членів суттєвих соціально-економічних, освітніх, безпекових, а також кримінально-правових перетворень, спрямованих на гуманізацію стосунків між людиною, державою та суспільством. Поряд із цим, розвиток суспільних відносин в Україні супроводжується динамічними і не завжди системними змінами кримінального законодавства України. У результаті виникає потреба інтерпретації класичних форм протидії злочинності за допомогою абсолютно нових або осучаснених методологічних підходів.

Одним із шляхів такого переформатування є використання холістичної методології дослідження гуманістичної парадигми кримінального права України. Звернення до парадигмального підходу зумовлено потребою визначення дефінітивних ознак кримінального закону, підвищення його морально-етичного значення, концептуальної оптимізації діючого Кримінального кодексу України (далі – КК України), практики його застосування, а також інтерпретації його положень судовою владою. Системний аналіз кримінального законодавства України свідчить про нагальну вимогу додаткової охорони прав і свобод людини, передбачених Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р., стосовно забезпечення балансу реалізації принципу гуманізму щодо кожного суб'єкта кримінально-правових відносин (особи, яка вчинила злочин, потерпілого, суспільства в цілому та держави).

---

¹ Право є мистецтвом доброго та справедливого.

Окремі питання теоретичного осмислення та розвитку гуманізму в галузі кримінального права досліджували вчені радянського періоду (Л. В. Багрій-Шахматов, М. І. Бажанов, В. Є. Квашиш, С. Г. Келіна, Т. В. Кленова, В. М. Коган, М. І. Коржанський, В. М. Кудрявцев, Е. О. Саркісова, В. В. Сташиш), сучасні українські дослідники кримінального права (Д. О. Балобанова, Ю. В. Баулін, В. О. Гацелюк, В. О. Глушков, О. П. Горох, В. К. Гришук, О. О. Кваша, Ю. Ю. Коломієць, О. В. Козаченко, В. О. Меркулова, А. А. Музика, В. О. Навроцький, Н. А. Орловська, М. І. Панов, Є. О. Письменський, Є. Ю. Полянський, В. В. Полтавець, Ю. А. Пономаренко, Ю. С. Резнік, Н. А. Савінова, О. С. Сотула, Н. А. Сторчак, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, О. В. Харитонова, П. В. Хряпінський, В. В. Шаблистий, С. Д. Шапченко та ін.), науковці ближнього зарубіжжя (А. Б. Баумштейн, Р. С. Бурганов, С. А. Велієв, В. М. Воронін, В. К. Дуюнов, І. В. Коршиков, І. А. Кузнецова, Н. О. Лопашенко, В. В. Мальцев, М. А. Малигіна, С. С. Пірвагідов, Ю. Є. Пудовочкін, Т. Р. Сабітов, В. Д. Філімонов, Є. Є. Чередниченко, М. В. Ююкіна та ін.).

Деякі питання, пов'язані з реалізацією принципу гуманізму розкриті в монографіях В. О. Гацелюка «Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції)» (м. Луганськ, 2006 р.), Н. А. Орловської «Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций» (м. Одеса, 2011), В. В. Шаблистого «Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження» (м. Дніпропетровськ, 2015 р.). У 2017 р. Ю. С. Резнік було захищено дисертаційну роботу «Принцип гуманізму та його реалізація у кримінальному праві України» (м. Київ), в якій розкрито деякі важливі аспекти реалізації принципу гуманізму, проте не всі питання методологічного характеру було розглянуто.

Залишається не дослідженою ідея теоретико-прикладного застосування гуманістичної парадигми кримінального права України, яка поєднуватиме системне теоретичне вивчення, визначення принципу гуманізму (як принципу та аксіоми), а також реалії застосування гуманістичних ідей при забезпеченні свободи та безпеки конкретної людини, суспільства в цілому та держави у кримінальному законодавстві України. Це також теоретичні розвідки щодо надмірного застосування звільнення від кримінальної відповідальності, амністії, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, тощо. Окрім цього, у повному обсязі не вирішено проблему особливостей реалізації принципу гуманізму у практиці правозастосування (в тому числі у процесі кримінально-правової кваліфікації, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та відбуття покарання), а також

його інтерпретаційні характеристики у сучасному кримінальному праві України.

Наведені обставини зумовили вибір теми, її актуальність та науково-практичне значення.

Метою дослідження є виявлення та системна характеристика гуманістичної парадигми кримінального права України.

У роботі сформовано модель гуманістичної парадигми кримінального права України, під якою розуміються система наукових досягнень та теоретичних конструктів про аксіоматичні підвалини кримінального законодавства, зорієнтовані на конструктивні характеристики людини при врахуванні її деструктивних характеристик. У контексті прикладного значення ця модель враховує також розвиток вищевказаних наукових досягнень у кримінально-правовій політиці, правотворчості, правозастосуванні, а також інтерпретаційні характеристики гуманістичних ідей у зрізі судової практики України та практики ЄСПЛ.

Актуалізувати гуманістичний концепт в якості фундамента кримінально-правової політики є основою цього дослідження. Ми стверджуємо, що гуманізм як ідеальний аксіоматичний концепт, закладений у кримінальний закон, має реалізовуватись у реальній дійсності, враховуючи її мінливі умови та особливості людини, однак зберігаючи основні характеристики гуманізму як такого, що виражається у розгляді принципу гуманізму як невизначеної аксіоми (теорії) та парадигмальної «фікції» (практики).

Враховуючи вищевикладене, у науці та практиці застосування кримінального права виникає достатньо багато проблем, пов'язаних з розвитком гуманістичної парадигми. Серед них зокрема наступні. Євроінтеграційні процеси захопили вагому частину світу, проте недостатньо вироблений механізм наближення до європейських норм та головне європейських цінностей, які є гуманістичними по суті.

Інформаційні технології невинно розвиваються та уявляють як загрозу для гуманізму, так і сприяють реалізації гуманістичних ідей. Необхідно виробити механізм взаємодії людини з інформаційними технологіями таким чином щоб така взаємодія не нашкодила людині, а була корисною.

Гуманність по різному сприймалась в історичні періоди. Парадигмальний підхід дає можливість поглянути на проблему комплексно в контексті уявлень про гуманізм та гуманність в науці, законодавстві та практиці застосування. В науці кримінального права не вироблено єдиного підходу до гуманізму, недостатньо відображено його взаємодію в системі принципів

кримінального права. Це важливо, оскільки принципи є фундаментом правової системи.

Гуманістичні ідеї відображені в кримінальному законодавстві, проте достатньо розпорошено. Законодавство часто змінюється і зміни дещо не відповідають гуманістичному концепту, а також реальним потребам людей. Законотворчість має будуватись за єдиним гуманістичним алгоритмом, який буде починатись з аналізу актуальних потреб людей та формування аксіоматичних основ закону, орієнтованого на людину (як потерпілого, так і особу, яка вчинила злочин).

Практика правозастосування не відповідає тексту закону та ідеям, які в нього закладені. Виникають проблеми при кваліфікації, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності та відбування покарання та ін. Зокрема вітчизняна практика відбуття довічного позбавлення волі та відсутність можливості перегляду та заміни даного покарання строковим позбавленням волі не відповідає практиці ЄСПЛ.

У цій роботі спробуємо відповісти на вищезазначені виклики та виробити певні пропозиції для гуманістичних перетворень. Сподіваюсь, що ця робота буде сприяти правовій реформі, розширенню горизонтів щодо сприйняття гуманістичних ідей та процесу євроінтеграції, та можливо, поліпшенню практики правозастосування, а також профілактиці вчинення правопорушень.